

דור ראשון להשכלה אקדמית

ד"ר מוטי גיגי

אני דור ראשון להשכלה אקדמית! זהו, אמרתי את זה! חלפו שנתיים מאז שבאומץ רב הבנתי, הפנמתי והצהרתי על כך לראשונה באופן פומבי. מייד לאחר ההצהרה הדרמטית הזאת, מבחינתי, החלו שאלות להטריד את מנוחתי ולעורר בי אי-שקט וחוסר נחת. מה זה אומר, להיות דור ראשון להשכלה אקדמית? מהי הקבוצה הזאת? מה גודלה? עד כמה היא אמיתית או מדומיינת? האם היא תוכל להפוך לקהילה? האם שאר החברות והחברים בקבוצה הזאת דומים לי או שונים ממני, ואם שונים – עד כמה? האם אפשר לאפיין אותם מבחינה מגדרית, אתנית, לאומית או סוציו-דמוגרפית? לצערי הרב, הבנתי שאין נתונים ואין שיח על הקטגוריה של דור ראשון להשכלה אקדמית בארץ. לאחר שהפנמתי את המצב בישראל יצאתי למסע מחקר, ובסיומו ערכתי ספר עם שתי קולגות, ד"ר סיגל נגד-רון וד"ר תמי רז: אסופת מסות מאת כותבים וכותבות דור ראשון להשכלה אקדמית. ואף שלא מצאתי תשובות מוחלטות לשאלותיי, עריכת הספר והתהליך שנלווה לה חידדו אותן, והובילו אותי לתובנות בהירות יותר בנוגע לקבוצת הדור הראשון להשכלה אקדמית.

בנאום ארבעת השבטים שנשא הנשיא לשעבר ראובן (רובי) ריבלין בכנס הרצליה בשנת 2015, טען הנשיא שהשינויים הדמוגרפיים של העשורים האחרונים יצרו "סדר ישראלי חדש", שבו מתקיימים בישראל "ארבעה שבטים מרכזיים: השבט החילוני, השבט הדתי, השבט החרדי והשבט הערבי". טענת הנשיא הייתה שהעיונות בין השבטים הולכת וגדלה, שארבעת השבטים הפוכים להיות שווים בגודלם, ושם אנחנו חפצי חיים

במדינה, על כל קבוצה להתחשב גם בקבוצות האחרות ולהביא בחשבון את צורכיהן.

לאחר נאומו הוחל הפרויקט הלאומי "תקווה ישראלית" מבית הנשיא. הרעיון בבסיס הפרויקט היה שכל שבט יכיר, ולו במעט, את יתר השבטים, כדי לצמצם את הקיטוב ההולך וגדל בחברה בישראל. כחלק מ"תקווה ישראלית" נולד במערכת ההשכלה הגבוהה מיזם "גוונים באקדמיה". במסגרת הפרויקט הזה התקיימו מפגשים מונחים של סגל מנהלי ואקדמי, במטרה להכיר את הגיוון במערכת האקדמית, וכן להיוודע ל"נקודות העיוורון" שלנו כמרצים וכמרצות ביחס למגוון הקבוצות בחברה הישראלית ולהכיר את צורכיהן יותר לעומק.

לאחר שנה של מפגשים זכינו בקול קורא מטעם "גוונים באקדמיה" להפעלת מיזם אקדמי סביב שאלת הגיוון במערכת ההשכלה הגבוהה. בתחילה רצינו לאפיין את הקטגוריה של "דור ראשון להשכלה אקדמית" FGS, First Generation (Students), קטגוריה שקיימת במחקר העולמי מאז שנות השישים של המאה ה-20: סטודנטים וסטודנטיות שהם הראשונים למשפחתם שלומדים במוסדות להשכלה גבוהה. מחקרים שנעשו לאורך השנים בארצות הברית הצביעו על חפיפה סוציו-אקונומית בין דור ראשון להשכלה אקדמית לבין שוליים חברתיים, מהגרים, אוכלוסיות לא-לבנות ועוד. לאחר בירורים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובמועצה להשכלה גבוהה, הבנו שבארץ – בניגוד להתייחסות המחקרית הקיימת לקבוצות אחרות הסובלות מייצוג חסר, כגון ערבים, נשים, יוצאי אתיופיה ועוד – טרם נאספו או שאינם חשופים לציבור, נתונים על דור ראשון להשכלה אקדמית או על היקף התופעה, ואין כל התייחסות לקטגוריה הזו במועצה להשכלה גבוהה.

חלק מהמוטיבציה שלנו בעריכת הספר **מגוונים את מגדל השן: דור ראשון להשכלה אקדמית – כותבים** הייתה להמשיג את הקטגוריה החשובה הזו, שהמחקר עליה בארץ לוקה

בחסר, ולהעלותה למודעות. במחקר שערך ה־OECD בשנת 2019 בקרב 33 מדינות (לרבות ישראל), נמצא שהסיכוי של צעירים וצעירות ממשפחות חסרות השכלה אקדמית לרכישת השכלה גבוהה נמוך פי שבעה מהסיכוי של מי שהוריהם אקדמאים. כמו כן, בסקר שערכה פרופ' סיגל אלון מהחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב אפשר לראות שבני הדור הראשון להשכלה אקדמית דיווחו יותר מבני הדור השני על גורמים כלכליים ותעסוקתיים המעכבים את לימודיהם. עוד נמצא כי הסיכוי של האחרונים, ממשיכי הדרך בשושלת אקדמית, להגיע למסלול ישיר לדוקטורט (מהתואר הראשון היישר לשלישי) גבוה פי 1.8 מסיכויים של בני הדור הראשון (בפיקוח על המשתנים האחרים).

מעניין לראות בסקר של פרופ' אלון כי בני דור ראשון להשכלה אקדמית מדווחים על פערים בהכנה לתואר, על קושי כלכלי רב יותר ועל ידע מצומצם יותר בנוגע להתנהלות באקדמיה – כולם תנאים שבאים לידי ביטוי בפערי החשיבות שלא מידיעה, שהם מייחסים לקבלה לפוסט־דוקטורט או לקבלת משרה אקדמית, לעומת החשיבות שמייחסים לכך בני דור שני ושלישי להשכלה אקדמית.

בכל מדינות ה־OECD, וכמוהן גם בארצות הברית, קיים ידע סטטיסטי על היקף התופעה של דור ראשון להשכלה אקדמית ועל הבעיות שעליהם להתמודד עימן (כגון חוסר היכרות עם המערכת האקדמית ודרישותיה, חוסר היכרות עם השפה המקצועית, נשירה ועוד). בזכות הנתונים הקיימים נבנות בארצות אלו תוכניות ייעודיות שמטרתן להגדיל את שיעורם של בני אוכלוסייה זו באקדמיה ולמנוע את נשירתם מהמערכת. בארץ, לצערי, בהיעדר נתונים רשמיים על היקף התופעה, לא קיימות תוכניות הממוקדות באוכלוסייה זו שנועדו להגדיל את שיעור פרטיה בלימודים לתואר ראשון ולתארים מתקדמים, למנוע את נשירתם מהמערכת או להגדיל את שיעור בעלי משרות הסגל הבכיר מקרבם באוניברסיטאות ובמכללות.

רבים מבני הדור הראשון להשכלה אקדמית הם מזרחים, ולצערי גם בהקשר זה הנושא אינו זוכה להכרה ולטיפול ברמה המוסדית (בספר שערכנו מוצגים דבריהם של 44 כותבים וכותבות, יותר ממחציתם מזרחים ומזרחיות). רובי ריבלין אמר בנאומו ש"החברה הישראלית אולי משנה את פניה – אבל לא את התודעה שלה. אני חושש, שהמערכות היסודיות המארגנות את חיינו (הפוליטיקה, התקשורת, האקדמיה, המשק, החינוך ועוד), טרם הפנימו את השינויים הללו לעומקם, טרם התאימו את עצמן למציאות החברתית המתהווה". בהקשר המאמר הנוכחי חשוב לציין שיותר מ־18 כותבים וכותבות בספר הם מזרחים ומזרחיות דור ראשון להשכלה אקדמית, מה שמעיד על המקום של קרן אייסיף ביצירת שוויון הזדמנויות בחברה בישראל.

הנשיא ריבלין ראה את יכולתם של האקדמיה ושל שוק העבודה הישראלי להניע שינוי אמיתי רק כאשר "יראו בהנגשת החלום הישראלי לצעיר מאופקים, לצעירה מבני ברק, לצעיר מג'ת ולצעירה מבנימין, שליחות לאומית ואינטרס מקצועי ועסקי ראשון במעלה. נכונות לפתוח את שערי מועדון החברים לא תספיק", טען, משום שהמבנה הדמוגרפי והחברתי של ישראל השתנה. הבנת עומק תושג בקרב קובעי המדיניות – ובמקרה האקדמי, המועצה להשכלה גבוהה – רק על בסיס מאגר נתונים הנוגעים לדור ראשון להשכלה אקדמית, ורק לאחר שיוכר הקשר ההדוק של תופעה זו לאתניות, למגדר, לגזע ולאום, וכן לשילובים ביניהם, כגון אתנו־מגדר (למשל, תת־הייצוג של נשים מזרחיות וערביות בהשכלה הגבוהה). על המועצה להשכלה גבוהה לבנות תוכניות לשילוב אוכלוסייה זו בכל התארים, ולהכיר בקשיים, בבדידות ובניכור שפרטיה חווים, כפי שאפשר לקרוא בספר. כל אלו יסייעו להגדיל את שיעורם של סטודנטים ומרצים דור ראשון להשכלה אקדמית. אם זה יקרה יצאו כל תושבי המדינה בכלל והמערכת האקדמית בפרט נשכרים, מגיוון גדול יותר ומחברה דמוקרטית יותר.

ד"ר מוטי גיגי הוא סוציולוג, ראש המחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר. מחקריו עוסקים ביחסי מרכז-פריפריה וביחסי עיירות פיתוח-קיבוצים, וכן באופן הסיקור התקשורתי של שביתות, צעירים וחוק הלאום. ספר אחרון בעריכתו, עם סיגל נגר-רון ותמי רזי, הוא מגוונים את מגדל השן: דור ראשון להשכלה אקדמית – כותבים, ובקרב עתיד לצאת לאור מחקר שערך עם פרופ' ארז צפדיה על המושג "פריפראליות". ד"ר גיגי בוגר מכון מנדל למנהיגות חינוכית, תוכנית אלכ"א וגוונים, שימש כיו"ר אגודת הסטודנטים ויו"ר ארגון הסגל האקדמי ובוגר תוכנית הדוקטורט ופוסט-דוקטורט של קרן אייסף. דור ראשון להשכלה אקדמית, יליד שדרות, נשוי לקרני ואב לאלה, לאריאל ולאמיר.